Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

KATTLUNDS

Vägledning utgiven av Gotlands Fornsal

Omslagsbilden:
Manbyggningen sedd från storgården.
Foto Iwar Anderson 1952.

KATTLUNDS

En gotländsk bondgård från medeltiden

INNEHÅLL

Gårdsnamnet 3
Gårdens ägare 3
Gårdstomten 4
Manbyggningen 5
Ekonomibyggnaderna 8
Kastal 11
Rundvandring i manbyggningen 11

I Grötlingbo socken på södra Gotland omkring 700 m öster om allmänna landsvägen mellan Grötlingbo och Fide kyrkor ligger den gamla domaregården Kattlunds. Det omgivande landskapet är som överallt på Sudret mycket flackt med vid utsikt åt alla håll. Söderut möter ögat mest ofruktbar alvarmark och lågvuxen marig tallskog. I norr, öster och väster är jorden bördigare och numera till största delen uppodlad. Förr utbredde sig där vidsträckta ängar och beteshagar. Havet är inte långt borta. Till Gansviken i nordost är det fågelvägen ungefär tre kilometer, till Burgsviken i sydväst inte mer än två och en halv, och till stranden vid Sles i sydost är avståndet ungefär detsamma. För en forntida farmannagård var det ett gott läge.

Gårdsnamnet

År 1412, då gårdsnamnet första gången påträffas i skrift, förekommer i en och samma handling såväl Katlund som Kattelund. På 1500- och 1600-talen överväger formen Kattelunds, på 1700- och 1800-talen Kattlunds. Namnets betydelse är inte fullt klar. Några forskare anser, att "katt-lund" helt enkelt skulle vara benämning på en lund, där kattdjur uppehållit sig. Sammansättningsleden "katt" har emellertid ofta en förklenande innebörd. En tänkbar förklaring vore att platsen ursprungligen hetat Lund och varit en offerlund, som i och med kristendomens införande råkat i vanrykte och av de nyomvända givits smädenamnet Kattelund.

Gårdens ägare

Gårdens förste till namnet kände ägare var Botulf Kattlund som i egenskap av domare i Eke ting år 1412 jämte 19 andra gotländska domare undertecknade en överenskommelse med Erik av Pommern om skatt. På Botulfs sigill uppträder för

första gången Kattlunds bomärke, som sedan följer gården genom hela dess historia. 1447 finner vi åter Botulfs namn, nu i ett brev till rådet i Reval angående det gotländska köpmansfaktoriet i Novgorod, Gotenhof.

Näste kände ägare är Jacob, som omtalas 1538. Hans gravsten finns i Grötlingbo kyrka. Under 1600-talet bär gårdsägarna namnen Anders, Lauritz, Söffren, Olof och Per. Alla var tingsdomare i Eke ting, men Per med tillnamnet Rasmusson var den siste, som bar denna titel. Under hans tid får vi genom 1653 års revisionsbok de första uppgifterna om gårdens storlek: den var störst i hela Eke ting.

Efter Pers död övergick gården till mågen Olof Larsson. En kort tid var den delad i två parter, men sedan den andre ägaren och hans hustru omkommit 1691, då ett stenvalv föll ner över dem i sängen, blev Olof åter ensam ägare.

Efter hans död delades gården på nytt så att den, när partklyvningen på 1770-talet nådde sin kulmen, hade ej mindre än 6 olika ägare. Det skulle emellertid föra för långt att här redogöra för alla de skiftande öden, som gården genomgått. Den intresserade hänvisas i stället till den av Gotlands Fornvänner 1954 utgivna monografien över gården. Den siste brukaren hette Jacob Rosendahl och var från Lifsungs i Havdhem. Han förvärvade Kattlunds 1882 och innehade gården ett tiotal år in på 1900-talet, då bl. a. bristen på arbetskraft omöjliggjorde rationell skötsel av hemmanet. 1912 sålde han manbyggnaden och uthusen till amanuensen vid Nordiska museet fil. dr Sune Ambrosiani, som tio år senare i sin tur sålde dem till Föreningen Gotlands Fornvänner. Jorden hade redan av Rosendahl frånsålts till kringliggande gårdar.

Gårdstomten

På en skattläggningskarta från 1704 bildar gårdstomten en oregelbunden sexsidig figur. Kort därefter delades gården i tre parter, varvid också gårdstomten skiftades i tre delar. Nya boningshus uppfördes för de olika hushållen. Omkring 1770, då antalet parter vuxit till sex, var gårdstomten delad i lika många delar, var och en med sin manbyggnad.

Tomtplatserna bestod av storgård och lillgård med storgården närmast vägen. Därifrån skiljdes den av en ladugårdslänga med hus från olika tider, det äldsta jämngammalt med det medeltida boningshuset. Var part hade sin del i denna länga.

Bebyggelsen inne på gårdstomten var starkt hopgyttrad, och man kan väl förstå, att det gavs tillfälle till meningsskiljaktigheter de olika hushållen emellan, i synnerhet som alla åborna måste använda sig av samma brunn.

Mot slutet av 1700-talet reducerades antalet tomtplatser till fyra, dels genom sammanslagning, dels genom utflyttning. Vid ett laga skifte 1843—44 är den gamla gårdstomten delad mellan tre ägare, medan den fjärde partens ägare har hus och tomt på andra sidan landsvägen. Storskiftet 1878—88 medförde utflyttningar för två av de på norra sidan om vägen boende, och kvar blev i det gamla huset och på den gamla gårdstomten Jacob Rosendahl, gårdens siste brukare.

Manbyggningen

Att helt skingra dunklet kring de äldre skedena i husets byggnadshistoria torde vara omöjligt. Undersökningar har givit vid handen, att det äldsta stenbyggda boningshuset på Kattlunds varit en rektangulär byggnad av ganska betydande mått med gavlarna i öster och väster. Det innehöll en smal tvärgående korridor, en kvadratisk välvd förstuga och därbredvid ett mindre rum samt en stor dagligstuga. Möjligen har över det främre partiet funnits en övervåning. Huset kan ha tillkommit redan under 1200-talets förra hälft.

Till detta stenhus fogades under medeltiden en tillbyggnad i söder, som gav huset en vinkelformad grundplan. Tillbyggnaden innehöll ett kvadratiskt rum med högt kryssvalv och egen ingång på västra sidan. Närmast södra gaveln fanns ett långsmalt utrymme, som med en vid båge synes ha öppnat sig mot rummet. I denna avdelning stod en eldstad med ugn. För röken fanns utlopp i en kanal i själva gavelväggen. Mellan det stora rummet och förstugan i det äldre huset anordnades en genomgång med rundbågig stenomfattning. Det kan förmodas att avsikten med tillbyggnaden varit att erhålla ett rum, där man kunde vistas utan att störas av grövre hushållsgöromål. Man vill gärna tänka sig det ståtliga rummet som ram kring tingets sammanträden. Innehavaren av Kattlunds beklädde ju, så långt tillbaka överhuvudtaget skriftliga källor når, värdigheten som domare i Eke ting.

Inga större förändringar i medeltidshuset har sedan kunnat konstateras förrän mot slutet av 1600-talet. 1691 störtade som nämnts ett valv in och dödade man och hustru i sängen. Det är möjligt, att olyckan föranleddes av oförsiktiga ingrepp i murarna i samband med ombyggnadsarbeten i syfte att bereda

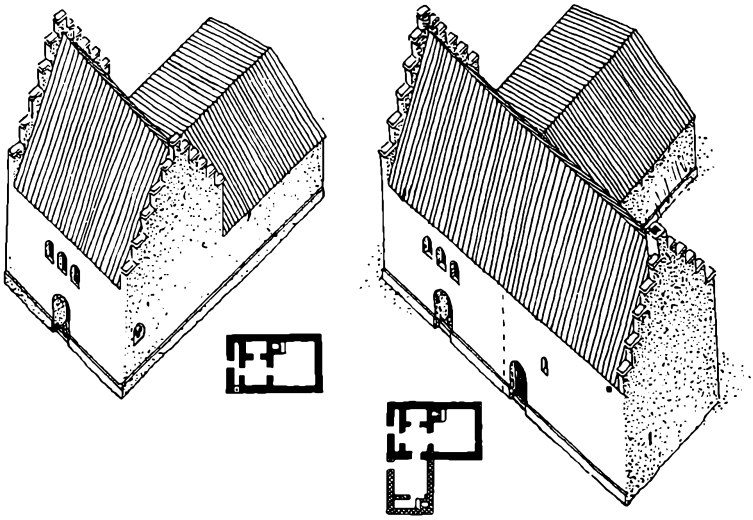

Schematiska rekonstruktioner visande manbyggningens utseende under medeltiden. T. v. det ursprungliga tillståndet, t. h. efter den södra tillbyggnadens tillkomst. Teckningar av Iwar Anderson och Gunnar Svahnström.

plats för två hushåll i byggnaden. Gården skiftades nämligen för första gången på 1680-talet.

Efter olyckan förenades åter de båda parterna, men det gamla stenhuset synes ha övergivits som bostad. Under loppet av 1700-talet skiftades gården på nytt, men ingen synes ha mäktat sätta medeltidshuset i beboeligt skick. Man föredrog i stället att bygga sig nya hus i omedelbar närhet till den gamla stenbyggnaden. Ägaren till den part, varpå större delen av medeltidshuset var beläget, bodde ännu i mitten av 1700-talet i en träbyggnad.

Sedan 1757 en förordning utfärdats, som medgav skattelindring för den, som byggde sina hus av sten, vaknade intresset för att sätta åtminstone en del av medeltidshuset i användbart skick. 1772 synades sålunda en stenbyggnad i anledning av ägarens begäran om skattelindring, och den motsvarade uppenbarligen tillbyggnaden till det äldsta stenhuset. Den hade då ändrats om till en tidstypisk enkelstuga med förstu, dagligstuga och ett litet kök i bottenvåningen samt en icke inredd sal på övre botten.

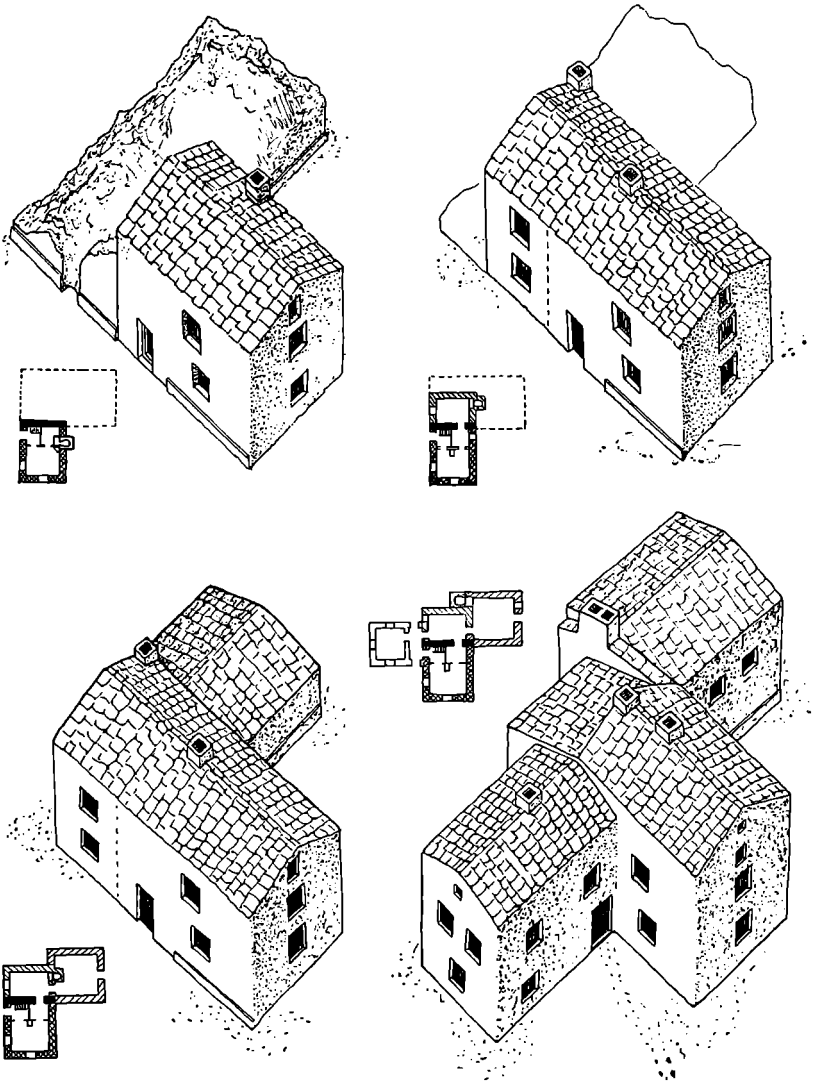

Schematiska framställningar av manbyggningens förändring under nyare tid. Överst t. v. utseendet omkr. 1770, t. h. omkr. 1780, därunder t. v. i slutet av 1700-talet, t. h. i början av 1800-talet. Teckningar av Iwar Anderson och Gunnar Svahnström.

Ägaren vid detta tillfälle, Anders Andersson, utvidgade kort därefter sitt hus med ett större kök i norr med kammare ovanpå, så att byggnaden erhöll parstuguform. Av det äldre mycket obetydliga köket gjordes samtidigt en kammare. Tillbyggnaden torde ha skett i slutet av 1770-talet. Den nya delen kom att ligga ovanpå det nu tydligen nästan helt raserade äldsta stenhusets västparti, vars murar delvis fick bilda grund för de nya väggarna. Tillbyggnader och förändringar avlöste sedan varandra i rask takt. Närmast följde utbyggandet av ett brygghus på husets baksida, vilket nästan exakt täckte det äldsta stenhusets dagligstuga. Det försågs 1798 med en utbyggd bakugn. I början av 1800-talet uppfördes en länga i två våningar åt väster på husets framsida. Den innehöll förstuga och dränggkammare i bottenvåningen samt sal och kammare på övre botten. Samtidigt synes brygghuset ha påbyggts med ett rum, som kallades källarstugan, varjämte taket över huvudbyggnaden höjdes omkring en meter. De ännu senare förändringarna har ej varit få men i jämförelse med de nu nämnda mindre genomgripande. Nämnas bör, att den västra längan 1948 ombyggdes till en bostad om 2 rum och kök för den person, som sköter tillsynen av gården.

Ekonomibyggnaderna

De till gården hörande ännu bevarade uthusen utgörs av ladugård, bodar och avträdeshus. De är alla av sten. I jämförelse med manbyggningen är de relativt sena, endast en del av ladugården är av medeltida ursprung.

Den stora ladugårdslängan vid vägen tilldrar sig otvivelaktigt det största intresset. Den består av ett flertal delar, som tillkommit vid skilda tider och för olika ändamål. Längst i öster ligger ett nu taklöst parti av tämligen oregelbunden planform, vilken förklaras av att det utgjort ett mellanled mellan två längor: den västra ännu befintliga och en östlig, numera riven. Det torde ha tillkommit under perioden 1815—44.

Den följande delen av ladugårdslängan fram till portlidret är den äldsta. Av murverket framgår, att långväggarna ursprungligen varit blott hälften så höga som nu, medan gavlarna utvisar en osedvanligt brant resning.

Genom murade tvärväggar delas det inre i tre avdelningar. Dessa väggar är sekundära, men på samma plats fanns ursprungligen delningsväggar i skiftesverk. Den mellersta avdel-

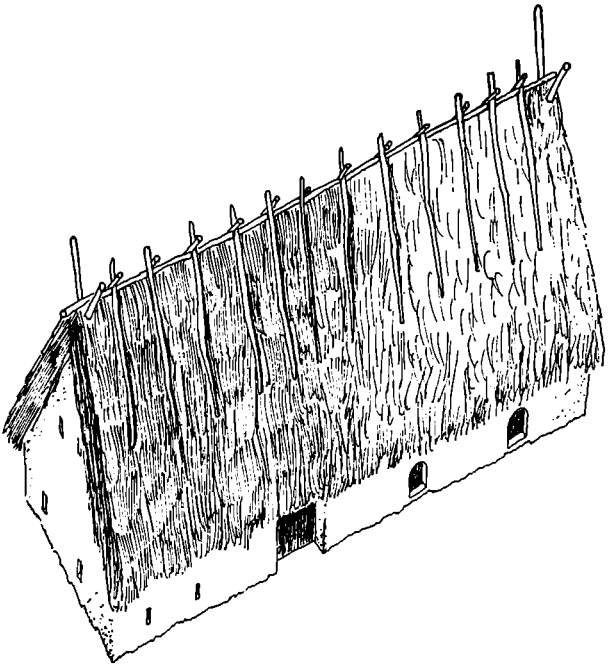

Ladugårdslängans medeltidsdel. Försök till rekonstruktion av det ursprungliga utseendet. Teckning av Iwar Anderson.

ningen, som med breda portar öppnar sig mot gård och bygata, har använts som loge och avdelningen väster därom som sädesbås, medan östra delen har varit fähus och utrymmet däröver foderskulle. I fähusdelen har kreaturen stått uppställda i fyra båsrader i husets tvärriktning med bakdelarna mot två gångar, "tagater", som slutade i de rundbågiga portarna vid vägen. Dessa har ej varit avsedda för djurens in- och utgång utan endast att kasta ut gödseln igenom.

Ursprungligen har det branta taket varit täckt med ett myrgräs, ag, cladium mariscum. Det tunga takets tryck på murarna har motverkats genom kraftiga bjälkar tvärs igenom byggnaden, vilkas på båda långsidorna utskjutande bjälkändar genomdragits med starka kilar, som verkat som ankarslut. De utskjutande ändarna skyddas mot röta dels genom över de-

samma utskjutande stenflisor, dels genom lådliknande höljen av bräder.

Stenbehandling, murningsätt och portalformer hänför ladugården till medeltiden. Först i början av 1800-talet förhöjdes murarna och belades taket med tegel.

Längan närmast väster om portlidret innehåller två våningar med ett rum i varje våning. Det övre har varit foderrum, det undre stall. På en inskrifttavla på gårdssidan snett ovanför portlidret står Anders Anderssons initialer och gårdens bomärke samt ett datum, den 18 september 1794.

Hopbyggd med stallet ligger i vinkel inåt gården en lägre och smalare länga, som innehållit ax- och sörpstia. På utsidan av dess östra vägg sitter inmurad en utskjutande skålformig sten, i vilken man under skoningen av gårdens hästar lär ha placerat de nödvändiga redskapen. Den kallades "sko-stain". Därbredvid fanns i muren en ekstock med nabb, vid vilken hästen bands under proceduren.

I fortsättningen av ladugårdslängan kommer närmast stallet en ca 15 m lång flistäckt lada med loge och tvenne sädesbås. På en sandstensplatta på gårdssidan finns Anders Anderssons och mågen Jacob Jacobssons initialer samt 2 okt. 1799.

Inne i ladan står ett tröskverk, som drivs från en på gårdssidan utbyggd tröskvandring. Anläggningen är med säkerhet yngre än ladan. Den torde dock ha tillkommit under 1800-talets första decennier.

Ladugårdslängans längst i väster belägna del innehåller inkörsport och sädeslada. Den torde ävenledes vara uppförd under 1800-talets första decennier.

Utmed storgårdens östra sida sträcker sig en bodlänga med 4 rum. Den har ursprungligen varit nästan dubbelt så lång och innehållit ytterligare 5 rum. Där har bl. a. inrymts köttbod, selbod, snickarebod, fiskbod, hönshus, gåshus och svinstia. Den kvarstående delen dateras genom en inskrifttavla till 1838.

Norr om manbyggnaden ligger "lillhuset". Det har ingång från gården till avträdet och från baksidan till ett förvaringsrum. Det har tillkommit mellan 1865 och 1888. I norra gårdsmuren finns ett avträde av synnerligen primitiv beskaffenhet. Det består av en framtill öppen nisch med baksida av sandstenshällar och sits av trä. På östra sidan av samma gårdsmur finns rester av ytterligare en dylik bekvämlighetsinrättning.

Utanför själva gårdstomten ägde parten ytterligare några byggnader. Sålunda har en väderkvarn av sten ca 120 m öster

om gården tillhört Kattlunds. Den ägs nu av granngården Uddvide.

De fiskebodar vid Fluntinge, Sles och Österbod fiskelägen, i vilka gården ägt delar, är nu alla försvunna.

Kastal

Ca 140 m sydsydost om Kattlunds manbyggnad ligger en ruinkulle, som innehåller resterna av en fyrsidig gårdskastal. Den är av medeltida ursprung. Ännu i slutet av 1700-talet skall den ha varit tre våningar hög med välvda rum och minst 4 alnar tjocka murar.

Rundvandring i manbyggningen

Innanför dörren ligger en smal förstu med enligt gammal gotländsk sed kritrutat golv. T. v. har tillsyningsmannen sin bostad i ett under 1800-talets början uppfört byggnadsparti. Utmed väggen står tre överstycken till fönsteröppningar, sannolikt ursprungligen tillhörande det äldsta stenhuset. Första dörren t. h. leder in till husets under medeltiden tillbyggda södra del. Det innehåller nu ett stort rum med en liten senare avdelad kammare. Under medeltiden var detta husets förnämsta rum. Ett bjälklag avdelar nu rummet på höjden, men ursprungligen var det täckt av ett kryssvalv. Det fick dagsljus endast genom de bevarade små ljusspringorna. I rummets bortre del syns rester av den gamla eldstaden, som varit täckt av ett tunnvalv och från vilken röken avletts genom en ännu synlig kanal i gavelväggen.

Den lilla under 1700-talet avskilda kammaren gjorde fram till 1780-talet tjänst som kök. Vid denna tid tillbyggdes ett större kök (nästa rum) och snart också ett brygghus (t. h.), som försågs med en stor bakugn. Dessa båda sista rum kom att ligga nästan exakt på grundmurarna till det äldsta Kattlundshuset. Den stora stenbingen i brygghuset är uthuggen ur ett enda sandstensblock och har använts för nedsaltning av matvaror.

Man återvänder till den medeltida delen och når genom en smal trätrappa ovanvåningen. Här ligger t. h. ett rum, i vilket man kan studera den medeltida huskroppens övre delar. Märk anfangen för kryssvalv över själva rummet och spåren av tunnvalv över eldstadsdelen. Dessa valv har legat på olika höjd.

Sandstensspisen med initialerna för Emmich Persson, husbonde på Kattlunds under 1700-talet i mer än 30 år, och

hans hustru Margareta Larsdotter Dahl samt årtalet 1759 har flyttats ett par gånger inom huset, innan den fick sin plats här och försågs med värmebesparande imurningar av tegel.

Från förstun leder en dörr t. v. in till ett rum ovanpå köket. Det torde ha tillbyggts i slutet av 1770-talet. Därinnanför ligger den något senare tillkomna källarstugan, som numera är husets största och vackraste rum.

Från förstun leder en trappa upp till vinden, där stockar av väldiga dimensioner uppbär det sannolikt vid början av 1800-talet tillkomna flistaket.

Husets möbler tillhör Gotlands Fornsal i Visby. Somliga av dem har ursprungligen haft sin plats på Kattlunds, som t. ex. det pampiga 1700-talsskåpet i källarstugan.

Litteratur:

Gunnar Svahnström, Kattlunds. En sydgotländsk bondgårds historia, Stockholm 1954, och däri citerad litteratur.

Stöd Föreningen Gotlands Fornvänners verksamhet genom att bli medlem!

GOTLANDS FORNSAL, Visby
Museum, Strandgatan 12—14
Kansli, bibliotek, arkiv, Mellangatan 19
Telefon 173 60

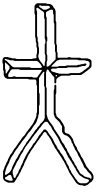

Kattlunds bomärke

GOTLANDSTRYCK AB 870608